

УДК:343.983

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-0892-1694](https://orcid.org/0000-0002-0892-1694)*Михайлов Володимир Олександрович*
старший викладач кафедри правосуддя
*юридичного факультету**Інституту управління та технологій*
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ Україна

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються історичні аспекти адміністративно правового регулювання судово – експертної діяльності в Україні. Саме дослідження генезису судової експертизи в Україні дасть розуміння причин та наслідків сучасних проблем та шляхів їх вирішення на основі досвіду розвинутих країн.

Техніко – криміналістичне та судово-експертне забезпечення правосуддя відіграє значну роль у процесі доказування в адміністративному судочинстві. Без використання спеціальних знань неможливо встановлення істини відповідно до норм (міжнародного, регіонального та національного) матеріального та процесуального права.

В процесі історичного розвитку суспільства спеціальні знання почали відокремлюватись від загальних пізнань про об'єкти та процеси матеріального світу. Ці знання накопичувались та передавались від покоління до поколінь. Попит на спеціальні знання та досвідчених, обізнаних осіб при розслідуванні злочинів та судових процесах розвинув галузь, яка зі сторіччями перетворилась у сучасну судово – експертну діяльність, яка на жаль теж не є досконалою, потребує реформ. Але саме запит суспільства на всебічне, об'єктивний судовий розгляд відкинув такі застарілі форми процесу, як інквізиційний (слідчо-розшуковий) з використанням тортур та не гуманних методів дізнання, на більш сучасний змішаний (слідчо-судовий, континентальний) з використанням спеціальних знань для збирання та дослідження доказів.

Але і сучасне адміністративно правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні потребує реформування та вдосконалення. Необхідно швидко реагувати на впровадження у життя людей і бізнес процеси нових явищ, пов'язаних з розвитком науки і техніки, розвивати та запроваджувати нові галузі знань, навчати спеціалістів та експертів, розробляти нові методики досліджень і сучасне законодавство, яке забезпечить галузь зрозумілими правилами і нормами, як споживачів експертних послуг так і їх виконавців.

Ключові слова: спеціальні знання, експертиза, експерт, адміністративно-правове регулювання; судово-експертна діяльність.

Summary. Current article deals with the historical aspects of the administrative and legal regulation of judicial and expert activity in Ukraine. The study of the genesis of forensic examination in Ukraine will provide an understanding of the causes and consequences of modern problems and ways of solving them, based on the experience of developed countries.

Forensic equipment and forensic service provision plays a significant role in administrative proceedings as a part of proving process. It is impossible to establish the truth in accordance with the norms of (international, regional and national) material and procedural law without the usage of special knowledge.

In the process of historical development of society, special knowledge began to be separated from general knowledge about objects and processes of the material world. This knowledge was accumulated and passed down

from generation to generation. The demand for special knowledge and experienced, knowledgeable persons in the investigation of crimes and court processes has developed into an industry that over the centuries has turned into a modern judicial-expert activity, which, unfortunately, is also not perfect and requires reforming. But it was society's request for a comprehensive, objective trial that rejected such outdated forms of the process as inquisitorial (investigative) with the usage of torture and inhumane methods of inquiry, to a more modern mixed (investigative-judicial, continental) with the use of special knowledge for research of evidence.

But the modern administrative and legal regulation of judicial and expert activity in Ukraine needs reforming and improvement. It is necessary to quickly respond to the introduction of new aspects, related to the development of science and technology into people's lives and business processes, developing and introducing new fields of knowledge, preparing specialists and experts, developing new research methods and modern legislation, that will provide the industry with clear rules and regulations.

Keyword: specialized knowledge, examination, expert, administrative and legal regulation; forensic activities.

Постановка проблеми. Серед питань забезпечення правосуддя в Україні важливе місце посідає удосконалення адміністративно правового регулювання судово –експертної діяльності в Україні. У п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, вказано, що визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України. Саме дослідження історії розвитку судової експертизи на теренах України дасть розуміння аспектів її адміністративно-правового регулювання на даний час, а вивчення закордонного досвіду розвинутих країн дадуть шляхи удосконалення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Історичним аспектами адміністративно правового регулювання судово –експертної діяльності в Україні присвячена досить значна кількість наукових досліджень вітчизняних науковців, зокрема А.В. Іценка, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, С.І. Тихенка, В.Ю. Шепітька, В.В. Федчишина та ін. Про актуальність дослідження цього питання свідчить процес реформування правової сфери України.

Формулювання завдання дослідження. Метою роботи є необхідність дослідити історичний шлях розвитку та особливостей адміністративно правового регулювання судово –експертної діяльності в Україні. За результатами цього дослідження можливо краще зрозуміти стан та сучасні проблеми судово-експертного забезпечення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Історичними прикладами використання спеціальних знань на території України, під час розслідування злочинів наведений у «Руській правді» 1016 року. Відтоді у документах є згадки про перші слідчі (розшукові) дії (заклич, звід, гоніння слідом), вважати виявлені сліди доказами, які повинні підлягати дослідженню обізнаними в науці, ремеслі або мистецтві фахівцями.

Наприклад, гоніння слідом передбачало відшукання злочинця, який не був упійманий на місці злочину, за вивченням залишених слідів та аналізом показань свідків. Для визначення міри покарання за злочини серед видів доказів «Руська правда» виокремлювала виявлення матеріальних слідів: щодо слідів крові або тілесних ушкоджень. Для дослідження обставин вбивства крадія на місці злочину встановлювалася така рекомендація щодо вивчення положення трупа: якщо ноги його лежать зовні дверей, то платять віру, якщо ж ноги знаходяться всередині – вбивство вважають законним.

При збільшенні випадків залучення спеціалістів для спеціальних досліджень об'єктів, процесів, явищ почали створюватися окремі заклади – на кшталт експертних установ. Серед них: паризька Корпорація присяжних майстрів-писемників (1570) – досліджувала підписи на документах; Аптекарський приказ (1620) – вирішення медичних питань при вивченні тілесних ушкоджень; Експедиція заготовлення державних паперів (1818) – експертиза документів і грошей; Одеська антропометрична станція –

довідково-реєстраційна діяльність (1892); дактилоскопічне бюро сисної частини Київської міської поліції (1904) та ін. [1, 8].

4 липня 1913 року було підписано закон “Про заснування Кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві та Одесі”. Так започатковано судово-експертну діяльність в Україні Київським та Одеським науково-дослідними інститутами судових експертиз.

Передувало цьому починанню те, що кількість нерозкритих злочинів і в світі, і в країні різко зростала. Серед основних причин низького їх розкриття зазначалася відсутність експертних установ і технічного обладнання, необхідного для функціонування цих установ, та кваліфіковано підготовлених кадрів. На вирішення нових задач і нових питань боротьби зі злочинністю наука відповіла формуванням нової галузі знань, яку австрійський судовий слідчий, а в майбутньому вчений Ганс Гросс в кінці XIX ст. назвав криміналістикою (від лат. *criminalis* – злочинний, такий що відноситься до злочину) [2].

Наукову основу розвитку судової експертизи на теренах України у XIX – на початку XX ст. склали праці вітчизняних фахівців: Л. О. Владимиров «О значении врачей-экспертов в уголовном судопроизводстве» (1870), П. І. Ковалевський «Судебно-психиатрические анализы» (1880), М. В. Шимановський «Фотография в праве и правосудии» (1894); М. О. Оболонський «Пособник при судебно-медицинском исследовании трупа и при исследовании вещественных доказательств» (1894), І. І. Ган «Дактилоскопия» (1904), В. К. Фром «Новейшие методы антропометрической фотографии для полицейских целей по системе А. Бертильона» (1906), В. П. Гірченко «Дактилоскопия и уголовный розыск» (1914) та ін.

Значним був вплив й західноєвропейських криміналістичних установ на удосконалення методів судової експертизи в Україні. Вітчизняними правоохоронцями налагоджені взаємозв'язки з паризькими Бюро ідентифікації (керівник – А. Бертильон) та хімічною і токсикологічною лабораторіями (професор Ож'є), Ліонським поліцейським Бюро (Е. Локар) та Інститутом судової медицини Ліонського університету (О. Лакасань), Інститутом криміналістики Лозаннського університету (Р. Рейсс), Інститутом криміналістики Грацького університету (Г. Гросс) тощо.

У результаті посилення потреби правоохоронних органів у залученні різноманітних наукових знань для протидії злочинності та значного попиту судових слідчих і суддів у спеціальних знаннях, широкого запровадження досягнень природничих і технічних наук у практику розслідування злочинів, розвитку юридичної освіти виникла потреба у заснуванні окремих криміналістичних установ, що проводили б судову експертизу.

Першими державними спеціалізованими експертними установами України були кабінети НСЕ при прокурорах Київської і Одеської судових палат. Вони засновані згідно з «одобреннымъ Государственной Думою и Государственнымъ

Советомъ закона 4 іюля 1913 года». Київський кабінет НСЕ відкрито 2 лютого

1914 р., Одеський – 15 березня 1914 р. Київському експертному закладу відведено територію обслуговування Київської, Харківської та Варшавської (нині – частина території Польщі) судових палат. Одеський кабінет НСЕ забезпечував експертні потреби Одеської, Новочеркаської і Тифліської (нині – частина території РФ і Грузії) судових палат.

Структура судово-експертних установ України була такою: фотографічний, кримінально-технічний (криміналістичний), хімічний відділи і канцелярія. У кабінетах НСЕ працювали чотири експерти (у Київському – С.М. Потапов (завідувач), В.І. Фаворський, М.М. Туфанов, А.П. Семенцов; в Одеському – М.П. Макаренко (завідувач), С.М. Матвєєв, Б.О. Малиновський, Є.С. Єльчанінов).

У перші роки діяльності у цих експертних установах проведено експертизи документів, почерку, чорнила, відбитків пальців рук, слідів крові, сперми, волосся, вогнепальної зброї, знарядь злому, ґрунту, тканин та ін. Зокрема, протягом 1914 р. до Київського кабінету НСЕ надійшло 220 кримінальних і 34 цивільні справи. У цьому ж році Одеський кабінет отримав 215 вимог на проведення досліджень [1, 10].

У роки Першої світової війни та революції жовтня 1917 року система експертних установ була практично зруйнована. Багато спеціалістів були вимушені іммігрувати, незважаючи на складний період кабінети судових експертиз працювали під час військових дій, у добу Центральної Ради, Гетьманату,

Директорії. Наприклад під час правління гетьмана П. Скоропадського експертизу грошей з ознаками підробки почали призначати до Київського кабінету НСЕ, а не у банківські установи, як було раніше.

Після жовтня 1917 р. в радянській державі практика розкриття злочинів потребувала застосування наукових методів роботи з речовими доказами. В Україні були розроблені та введені в дію нові закони, у тому числі – з процесуального судочинства, проведена судова реформа, створені прокуратура, адвокатура, нотаріат. Уживалися практичні заходи із удосконалення й підвищення якості розслідування злочинів, зокрема шляхом застосування науково-технічних засобів. Одночасно вдосконалювалася нормативна регламентація використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів. Кримінально-процесуальне законодавство радянської держави відмовилося від терміна «обізнані особи», прийнятого судовими статутами Російської імперії 1864 р., і ввело загально визнаний у юридичній літературі термін «експерт»

1923 р. реорганізовано Київський та Одеський кабінети НСЕ й засновано третій в Україні кабінет – у м. Харкові. Поступово його укомплектували висококваліфікованими фахівцями: М.С. Бокаріус (завідувач), С. С. Савченко, Н.А. Валешко, П.М. Вроблевський, О.А. Єлісеєв, М.М. Бокаріус. Після реформи українські судово-експертні установи склалися із секцій: 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень; 2) судово-медичних, макро і мікроскопічних досліджень; 3) судово-фотографічних досліджень; 4) ідентифікації особи (дактилоскопія, порожникоскопія, антропометрія).

Судово-експертна діяльність у той час полягала у залученні спеціалістів під час оглядів місць подій; проведенні експертних досліджень речових доказів за допомогою наукових методів; наданні пояснень у судових засіданнях з приводу проведених досліджень; ознайомленні слідчих, суддів, працівників міліції з можливостями експертиз і технікою розслідування злочинів.

Виконувана оперативно-експертна, науково-дослідна, просвітницька робота експертних закладів, забезпечила підвищення їх статусу та розширення повноважень на законодавчому рівні, збільшення штатних посад тощо.

На цьому етапі розвитку судової експертизи відбулися зміни у структурі інститутів НСЕ, введення штатних посад наукових співробітників, створення в експертних установах криміналістичних музеїв, а також планування науково-дослідної роботи цих установ.

Робота Інститутів НСЕ була призупинена у 1941 р. внаслідок німецької окупації території України.

З 1944 р. почалося відновлення роботи Київського, Одеського й Харківського інститутів НСЕ. Вони отримали офіційний статус «науково-дослідних інститутів судових експертиз».

НДІСЕ поряд з прикладними криміналістичними дослідженнями починають розробляти загальнотеоретичні положення судової експертизи, що було передбачено й у нормативних документах, що регламентували їх діяльність.

Новий етап розвитку судової експертизи пов'язаний з прийняттям у 1960 р. Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу, Закону «Про судоустрій Української РСР». Внаслідок цього розширилися можливості застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, активізувалася робота з удосконалення методів і методик проведення судових експертиз. Судово-експертну діяльність розвивали працівники НДІСЕ: Київського – Б.Й. Вахліс,

М.М. Зюскін, В.Л. Павлов, М.О. Петров; Т.Є. Гетьман, Ю.С. Сапожников, С.І. Тихенко; Одеського – С.М. Матвеев, Е.Ю. Ген, А.К. Папаспіракі, Д.Д. Хмиров, І.Г. Шеттле; Харківського – О.А. Єлісеєв, М.М. Бокаріус, В.П. Колмаков, М.В. Салтєвський та ін.

Судові експерти в докторських і кандидатських дисертаціях викладали результати своїх досліджень [1, 11].

У 50-70 роки монографічній розробці в кандидатських і докторських дисертаціях нової плеяди молодих криміналістів підлягали дослідженню такі важливі питання: проблема індивідуальності та стійкості ознак почерку в роботах С.І. Тихенко, механізм утворення слідів, розтину і розрізу за слідами на в роботах Л.К. Литвиненко, питання теорії і методика ідентифікації (М.Я. Сегай, 1958, 1971 р.р., В.М. Прищепа 1968 р.), механізм дослідження вогнепальної зброї (Н.М. Зюскін, 1948 р., О.С. Сапожников, 1953 р., В.С. Бергер 1969 р.), проблеми трасології (А.О.Фокіна, 1970 р., М.В. Салтєвський, Л.К. Литвиненко, 1960 р.). Велика увага приділялася проблемам судового почеркознавства (З.С.

Ковальчук, 1946 р., С.А. Ципенюк, 1962 р., В.Ф. Берзін, З.С. Міленевська, 1970 р.), підписів (В.В. Липовський, 1969 р.), дослідження рукописних текстів, виконаних українською мовою (Н.І. Клименко, 1969 р.) та ін.

Оригінальними були роботи українських криміналістів у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів та інших фізичних методів можливості визначення послідовності написання штрихів, що перетинаються, оцінка контрастів і контролю позитивного і негативного процесів (М.М. Зюскін. Є.Ю. Брайчевська, З.О. Ковальчук, С.Д. Павленко). Особливий інтерес викликала монографія В.К. Лисиченка про застосування радіоактивних ізотопів для дослідження документів (1976 р.) і його роботи про роль документів у кримінальному судочинстві (1972 р.). Наукові праці українських криміналістів і експертів публікувалися у журналах і збірниках “Право України”, “Вісник прокуратури”, “Труды Киевской ВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского”, в зарубіжних виданнях.

В сучасний період незалежної України з метою вирішення задачі ліквідації злочинності був необхідний подальший розвиток методів криміналістики і судової експертизи.

Так, у 80-х роках в Київському НДІСЕ розроблено і впроваджено в експертну практику лазерні методи дослідження, а також методики нового виду судової експертизи – відео-фонографічної. Враховуючи потреби експертної практики, на базі класичної трасології формувалася та розвивалася транспортно-трасологічна експертиза [2].

На початку 90-х рр. ХХ ст. після розпаду СРСР спостерігалися процеси гальмування розвитку системи судово-експертних установ в аспекті планування наукової тематики, організаційної роботи науково-дослідних установ судових експертиз, підготовки кадрів тощо, тобто тих сторін судово-експертної діяльності, які раніше були ланками єдиної системи. Це стало певним чинником для сповільнення розвитку науки судової експертизи. Із плином часу в процесі розбудови незалежної держави на базі вироблення нових і вдосконалення існуючих норм регулювання судово-експертної діяльності в Україні активізувалися й творчі процеси, що, у першу чергу, відобразилося на стані міжнародного наукового співробітництва в галузі судової експертизи, а саме: стали відновлюватися міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводилися спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, відновився й обмін стажистами, науковою інформацією та друкованими виданнями.

25 лютого 1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про судову експертизу”, який встановлює адміністративно правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні і незважаючи на зміни які постійно вносяться у нього він потребує більш серйозного перегляду норм, як і вся галузь судової експертизи.

У сучасному світі проходять процеси глобалізації, Україна приймає Європейські принципи, норми та стандарти. Але реформи які стосуються адміністративно правового регулювання судово експертної діяльності в Україні, просуваються дуже повільно, інколи гальмуються із за відсутності політичного вектору, законодавчої ініціативи та впливу керівників міністерств, відомств та науково-дослідних інститутів, які не бажають позбуватися влади, впливу та корупційної складової на судово-експертне забезпечення.

Не встигає за новими явищами світу та сучасними досягненнями науки та техніки і система впровадження методики дослідження, сучасне життя настільки різноманітне, що неможливо передбачити в якій галузі спеціальних знань необхідні будуть фахівці для вирішення того чи іншого питання у судовому процесі. Навіть залишена законодавцем лазівка, яка давала можливість раніше суду вдаватися до послуг неатестованого експерта, в світлі останньої редакції Закону України «Про судову експертизу» також блокується, так як частина 3 статті 7 цього закону закріплює вимогу обов'язкової атестації та реєстрації використовуваних при проведенні експертизи методик.

Звичайно таку ситуацію міг виправити інститут спеціалістів – осіб з освітою та знаннями у відповідній галузі і висновок яких використовувався у судових процесах до прийняття Кримінально процесуального кодексу України від 13.04.2012, який статтею 71 звужив поняття спеціаліста у кримінальному провадженні як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування

технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. А стаття 360 цього кодексу «Консультації та роз'яснення спеціаліста», не передбачає такого джерела доказів, як висновок спеціаліста, який складений правилами та методичними рекомендаціями, що до написання судових експертиз, а обмежує спеціаліста тим, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Тому у судовій практиці висновки спеціаліста, судді беруть лише до уваги і не можуть його сприймати як окреме джерело доказів, так як відповідно до частини 2 ст. 84 КПК процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Ключовою проблемою судово-експертної галузі є дискримінаційне положення, у якому знаходяться, так звані, недержавні експерти, які сьогодні існують «не завдяки, а всупереч» чинному законодавству України, створюючи багато незручностей існуючій монопольній державній експертизі.

Висновки. Отже, завдяки відвертій дискримінації з боку держави, насамперед Міністерства юстиції, недержавна судова експертиза так і не змогла стати інструментом конкуренції знань та досвіду, без чого не може бути розвитку будь якої наукової галузі. Прикладом такої державної дискримінації є з нормативні акти безпосередньо Міністерства юстиції, зокрема, наказ Міністерства юстиції «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів».

Не маючи конкуренції, державні експертні установи поступово перетворились у монопольних володарів істини, що аж ніяк не сприяє забезпеченню якості та об'єктивності їх роботи. У зв'язку з тим, що керівників державних інститутів судових експертиз призначають, а не вибирають на посади на об'єктивних незалежних конкурсах, в багатьох випадках їх професійність залишає бажати кращого.

У розвинутих західних країнах реалізуються засади незалежності експерта орієнтуючись не на відомчу його приналежність, а на наявність в нього спеціальних знань необхідних для вирішення завдань правосуддя. Також реалізуються інші засади необхідні для повної, всебічної об'єктивної судової експертизи, наприклад це принцип змагальності судових експертів. З метою підвищення якості досліджень застосовують їх стандартизацію, акредитують судово експертні лабораторії, сертифікують науково-методичне забезпечення, причому розроблюють єдині критерії і стандарти.

Література:

1. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. /за заг. ред. О. Г. Рувіна. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019.
2. Федчишина В.В. Історичні віхи розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=662>
3. Сегай М.Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки / М.Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / редкол. : А. П. Заєць, М. Л. Цимбал [та ін.]. – Х. : Право, 2003. – Вип. 3. – 592 с.
4. URL: http://onovlenakraina.com/blog_view_37